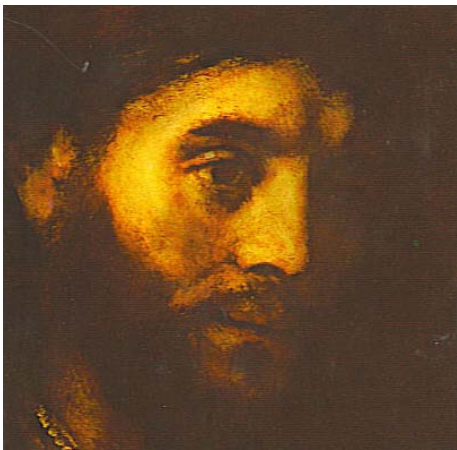

Was Mohammed een correctie op Constantijn?

Inleiding

In mijn ultrakorte, dus grove, overzicht van de westerse godsdienstgeschiedenis ('Hoe komt het dat wij katholieken zijn?', zie elders op mijn website) heb ik aangegeven dat het traditionele christendom sterk de invloed heeft ondergaan van de ontwikkeling van het Romeinse Rijk. De Grieks-Romeinse uitwerking van de Hellenistische cultuur die door de

Jezus van Nazareth (Rembrandt)

keizers (en vooral door Constantijn de Grote) werd doorgezet in respectievelijk het Westen en het Oosten van Europa, is bepalend geweest voor de vormgeving en de doctrine van het geloof in Jezus als de Christus. Deze uitwerking maakte zich zozeer meester van de 'verkondiging vanuit Jezus' dat we ons kunnen afvragen of het latere christendom nog wel de oorspronkelijke bedoelingen van Jezus heeft bewaard. Het wantrouwen op dit punt brengt tegenwoordig velen ertoe te proberen áchter de Constantijnse verwerking te kijken. Bijvoorbeeld over de Triniteit en de tweenaturenleer van

Jezus zoals bij de concilies van Nicea en Constantinopel in de vierde en vijfde eeuw A. D. en daarna vastgelegd. Men probeert dan te zoeken naar "hoe het eigenlijk bedoeld moet zijn geweest". Sommigen wantrouwen het conventionele christendom zo sterk, dat ze genieten van uit de lucht gegrepen alternatieven zoals schrijvers als Dan Brown hebben bedacht. Meer historisch betrouwbare gegevens vindt men bij de bestudering van b.v. het ontstaan van de Islam of van de opkomst en de uitroeiing van de Katharen.

Wat mij voor onze tijd een belangrijke en verhelderende analyse lijkt, is het onderzoek naar de vroegere verhouding tussen de opgekomen Islam en het Constantijnse, vooral Byzantijnse Christendom.

Christus Pantokrator

Daarvan wil ik in deze scriptie iets weergeven. Ik maak daarbij vooral gebruik van de boeken van Ohlig-Puin, Küng, Jansen en Armstrong (zie de literatuuropgave).

De eerste richtingen

De stad Jerusalem en de de Tenach trouwgebleven jodenchristenen uit de oertijd van het Christendom spelen een belangrijke rol bij de eerste vormgeving en uitwerking van de boodschap van Jezus. De nieuwere theologie in onze streken probeert zich daar tegenwoordig bij aan te sluiten en dat betekent een opleving van het geloof in Jezus als Joodse profeet waar ook de Islam zich tot op zekere hoogte in kan vinden. In mijn website-artikelen over Christendom-Islam en de geschiedenis van de Katholieken heb ik al vermeld dat het uitgebreide gebied van het vroegere Syrië en de landen daaromheen (dus ten oosten en zuiden van Palestina) een grote rol heeft gespeeld bij de verspreiding van het niet-westerse 'alternatieve' Christendom en dat ook de

Jodenchristenen voelen zich nog steeds thuis in de geboortekerk van Bethlehem

Arabische Islam al spoedig na Mohammeds dood onder de leiding kwam van Syrische kaliefen.

Omajjadenmoskee in Damascus

Nadat de eerste vier, die uit de familie van de profeet zelf voortkwamen (Aboe Bekr 632-634, Omar 634-644, Osman 644-656 en Ali 656-661), zich op het Arabisch schiereiland manifesteerden en later de exclusieve erkenning kregen van de Sjiieten in en rond Iran,

kwamen de in Damascus

regerende Omajjaden (661-750) aan het bewind o.l.v. kalief Moeawija tot die werden opgevolgd door de Abbasieden in Bagdad (750-1258), erkend of niet-erkend door de Soennieten in de landen die wat verder van Syrië aflagen. Toen in de zevende en achtste eeuw A.D. het Byzantijnse christelijke keizerschap in Constantinopel door de Syrische

Jacobus van de Jacobuschristenen

Omajaden en hun voorgangers werd 'gepasseerd', vestigden moslims zich ook in christelijke en Joodse heilige plaatsen zoals in Egypte (Alexandrië 642-646), de Sinai-woestijn (Catharina-klooster +/- 650) en Palestina (Jerusalem 637).

Maar ook het christendom was uitgewaaierd. De dominante richting had zich via Paulus en Petrus, Clemens, Ignatius, Polycarpus, Irenaeüs, Justinus en Cyprianus c.s. gesettled in het Westen, maar er waren allerlei min of meer

Gnostieke duif

aan 'heidense' of Joodse religieuze opvattingen verwante stromingen uitgewerkt in de culturele centra van het grootschalige Syrië, van Perzië, van Egypte en ook van het Arabische schiereiland. Vooral Joodse, gnostieke en neo-platoonse vormen van Christendom hadden zich er genesteld. Het verschil in richting werd vooral bepaald door de opvatting over de goddelijkheid en de menselijkheid van Jezus. Doordat men in het Westen het begrip goddelijkheid anders opvatte dan in het Oosten (niet zo exclusief, zodat de Romeinse keizer als goddelijk kon worden vereerd) en men in het Oosten de menselijkheid van Jezus ondermijnde door met Plato van een soort

schijnlichaam te spreken (hoe eerder ervanaf, hoe beter, vindt het teruggevonden

Judasevangelie), was er een verwijdering gaande die keizer Constantijn er mede toe aanzette het centrum van zijn rijk van Rome naar het nieuwe Constantinopel te verplaatsen en via de concilies ook theologisch orde op zaken te stellen. Geen gnostiek en geen judaïsme, maar orthodoxie. Het leidde tot Byzantinisme.

Jerusalem - de Omarkoepel

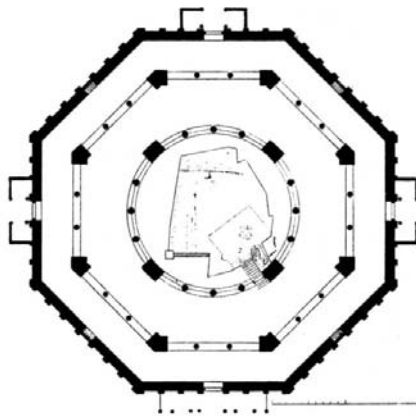
Daarmee zijn we bij het eigenlijke punt van dit verhaal: Jerusalem, de stad van Joden en Christenen, werd in 637 A.D. door kalief Omar (634-644) op vriendelijke wijze overgenomen van de er nog wonende joden en christenen die allang blij waren dat ze op die manier definitief van de tijdelijke bezetting door de Perzen (614-629)

af waren. Op het voormalige, door de Romeinen verwoeste tempelplein werd in 691 door de Omajadenkalief uit Damascus Abed el-Malik (685-705) de Omar-rotskoepel gebouwd, genoemd naar Omar die er zelf al een houten gebouwtje had laten plaatsen. Onder het bewind van Abed el-Malik vond er een grootschalige islamisering van heel het groot-Syrische gebied plaats, waaonder ook Palestina viel. Met dit gebouw dat met zijn goudglanzende koepel het silhouet van de heilige stad bepaalt, is iets heel bijzonders aan de hand. Het is verrezen op een van de heiligste plaatsen van de drie 'godsdiensten van het boek': Jodendom, Christendom, Islam. Boven de rots Moriah waar volgens de traditie Adam werd geschapen, waar Abraham zijn zoon wilde offeren -er wordt over getwist of het om Isaac of om Ismaël gingen waar Jacob in zijn droom worstelde met Gods engel. Bovendien was daar in Jezus' tijd het voorplein van de tweede tempel die door hem en zijn

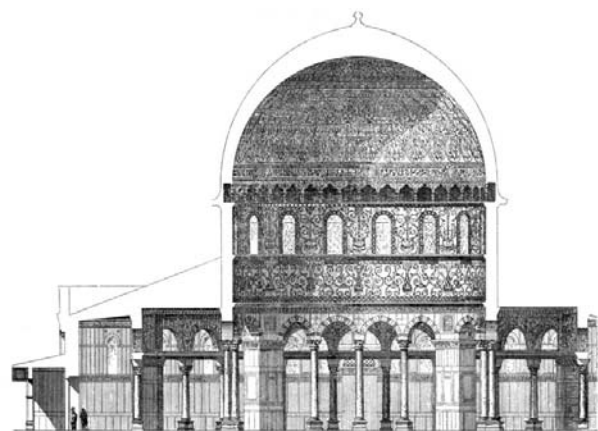
ouders werd bezocht, en Mohammed heeft er het visioen van zijn 'reis naar de hemelse moskee' mogen meemaken. "Koepel van de Rots" (Qubbat as-sachra) heet het gebouw officieel. Het is geen moskee maar een soort 'schrijn': een kostbaar omhulsel van iets vererenswaardigs, en staat noord-westelijk van de later gebouwde Al Aqsa-moskee. Wie er binnengaat ziet nog duidelijk dat het inwendige een rots is, hoe ook omgeven door prachtige versieringen. De erenaam van het hele plein is: al-haram-ash-shariff: het nobele heiligdom, de edele omheining. De architectuur van het rotskoepelgebouw is

Byzantijns van stijl met Perzische kenmerken. Het is achthoekig, de binnenkoepel is van hout, de buitenkoepel van met bladgoud belegd koper. De hoogte van het geheel is ongeveer dertig meter, de doorsnee vijfenvijftig meter breed. De koepeldiameter is ruim twintig meter, de cilinder waarop hij rust heeft zestien ramen. De benedenhelft van de wanden is van veelkleurig marmer, de bovenhelft is - zowel de binnenkant als de buitenkant- bedekt met mozaïeken met tuinmotieven (acanthus en vruchten met daartussen juwelen), maar in de zestiende eeuw heeft men de buitenmozaïeken vervangen door veelkleurige keramiek. Een prachtig gebouw, ook architectonisch.

2. JERUSALEM: DER FELSENDOM.

Grondplan van de Rotskoepel

1. JERUSALEM: DER FELSENDOM.

Dwaarsdoorsnede van de Rotskoepel

De achtergrond van de Rotskoepel

Het tot stand komen van de Omar-koepel hangt misschien samen met de strijd tussen de kaliefs in de zevende eeuw A.D. Die van Mekka en Medina konden zich niet verzoenen met de dominantie van de Omajaden. Deze laatsten richtten daarom hun aandacht meer op Jerusalem, ook voor hen de heilige stad: El Quds, als centrale bedevaartsplaats voor de moslims. Bovendien hadden zij, na het terugdringen door de Byzantijnen van de

Van dichtbij

Perzen die de stad hadden veroverd in 614, met aller instemming de bescherming op zich genomen van de heilige plaatsen en de er nog wonende Joden, omdat de Byzantijnse keizer daartoe niet in staat was. Byzantijnse handwerkslieden hebben wel geholpen bij de bouw van de Omar-koepel. Opvallend is daarbij de tolerante en oecumenische houding van de Syrische kaliefs die wel heel

bijzonder tot uitdrukking komt in de 240 meter lange kalligrafische tekstband die werd aangebracht rondom de colonnade (binnen- en buitenkant) binnen de schrijn. Het woord 'islam' wordt er wel in genoemd maar meer in de oorspronkelijke betekenis van vrede en toewijding dan het als overwinningskreet klinkende "onderwerping". De tekst -in Koefisch schrift- is terug te vinden in de Koran (Soera 4, v. 171) maar het is de vraag welke van de twee weergaven de oudste is.

De tekst luidt in vertaling als volgt:

MENSEN VAN HET BOEK, GAAT NIET TE VER IN JULLIE
GODSDIENSTLEER EN ZEGT OVER GOD ALLEEN MAAR
DE WAARHEID. DE MESSIAS JEZUS, DE ZOON VAN MAR-
JAM, IS GODS GEZONDENE EN ZIJN WOORD, DAT HIJ
RICHTTE TOT MARJAM EN EEN GEEST BIJ HEM VANDAAN.
GELOOFT DAN IN GOD EN ZIJN GEZANT EN ZEGT NIET:
"DRIE". HOUDT DAARMEE OP, DAT IS BETER VOOR JULLIE.
IMMERS: GOD IS ÉÉN GOD. GEPREZEN ZIJ HIJ!
DAT HIJ EEN KIND ZOU HEBBEN!

Alle drie soorten boek-godsdienstigen worden hier aangesproken. Elk van de drie wordt tot bescheidenheid gemaand en tot waarheid opgeroepen. Daarna lijkt eerst het christelijk geloof verkondigd te worden (Jezus is Messias, Gods Gezondene en Gods Woord) maar meteen wordt de Man van Nazareth geplaatst in een andere traditie dan die van Nicea: hij is de zoon van Maria en als Woord gesproken tot haar en tot een van God uitgegane geest (dit laatste kan ook een engel zijn). Het woord 'gezant' kan als 'apostel' worden opgevat maar ook een verwijzing zijn naar Mohammed, vooral omdat er meteen daarna zo duidelijk anti-trinitarisch wordt gezegd: "Zegt niet: Drie". Kennelijk was er ruzie gemaakt, men wordt aangespoord daarmee op te houden omdat men dan verder komt. Dat er één God is, is een bevestiging van de Joodse en Islamitische overtuiging. Baruch Hasjem en Allah alle lof (Soera 1,2). Misschien om daarmee het christelijke triniteitsidee te corrigeren. Daarmee zou dan het vreemde slotzinnetje verklaard kunnen worden: een kind voortbrengen is mensenwerk, ver beneden de hoogsteid Gods. Er zitten dus drie elementen in deze tekst: ieder moet bescheiden zijn, Jezus moet worden geacht en christenen moeten zich corrigeren. Uit welke bron is dit voortgekomen? Er zijn er die dit niet een islamitische tekst vinden maar een 'alternatief christelijke'.

Oecumenisch?

Toen de Romeinen in 70 A.D. de Tempel en na de opstand van Bar Kochba in 135 A.D. het Tempelplein verwoest hadden -de klagmuur is nog over van Herodes' grootse opzet- kwam er na enige tijd een Jupitertempel op die heilige plek te staan, maar met de bekering van Constantijn verdween die uiteraard en werd door zijn moeder de Heilig Graf-kerk gebouwd in de omgeving van Golgotha, even buiten de oude stad. Het tempelplein werd door de christenen 'desolaat' achtergelaten,

De klagmuur met op de achtergrond de Rotskoepel

Joden mochten zich er niet vertonen. Maar kalief Omar was bij zijn binnenkomst in Jerusalem in 637 op het tempelplein (voor zover dat er nog was) komen bidden en wilde niet de Heilig Graf-kerk 'overnemen' zoals dat later wel met de Aya Sophia is gegaan bij de omzetting van Constantinopel in Istanbul. Omar wilde de Joden en de Christenen niet tegen het hoofd stoten en ruimte houden voor alle drie de godsdienstige richtingen die toen nog niet zo uitgesplitst waren. Wel werd er al spoedig jaarlijks door de moslims het feest van Mohammeds nachtelijke hemelreis gevierd op de 27ste van de zevende maand Rajab. Men wijst ook nu nog de plaats aan waar hij zijn gevleugeld paard Buraq vastzette. In de teksten van de Rotskoepel staat daar overigens geen enkele verwijzing naar. Uit ongeveer dezelfde tijd stamt de op de zuidkant van het plein gelegen Al Aksa-moskee, rechthoekig en voorzien van zeven beuken en een transept. Van latere datum zijn de meer noordelijk gelegen zowel islamitische als christelijke monumentjes: "de Woonnis van Maria" en "de Wieg van Jezus".

Er zijn nog meer voor christenen welgevallige teksten uit de Koran weergegeven in de Rotskoepel, zoals soera 17, 111, 19, 34-37 en 112. Maar over de maagdelijke geboorte van Jezus, zijn dood en zijn verrijzenis: niets. Wel is er (later?) op het gebouw ook een antichristelijke tekst aangebracht tegen het idee van "de Zoon van God die geleden zou hebben". Het is door de onzekerheid inzake het dateren van de Koransoera's moeilijk uit te maken of de op de

gebouwen aangebrachte woorden citaten zijn uit de Koran of later daarin opgenomen werden. Tussen haakjes: Jerusalem was -daargelaten de kruistochtentijd, maar ook toen waren er oecumenische initiatieven zoals van Franciscus van Assisi- niet de enige tolerante moslimstad. Ook in Damascus heeft men in de grote

Omajadenmoskee, gebouwd door kalief Walid tussen 706 en 714, de 'voorgangers': de christelijke basiliek en de Romeinse Jupitertempel geïntegreerd: fresco's, mozaïeken, dwarsschip en zuilencolonnades zijn erin opgenomen. Ook in de Aya Sophia worden de laatste jaren steeds meer Byzantijns-christelijke mozaïeken te voorschijn gehaald en aan de bezoekers gepresenteerd. De verhouding tot de

Joden lijkt in de loop der eeuwen minder positief te zijn geweest dan die tot de christenen (natuurlijk afgezien van het tegenwoordige Palestijns-

Christelijke mozaïek in de Aya Sophia

Israëlich conflict): enige ruimte voor herstel van (een deel van) het tempelcomplex is er nooit geweest, al zijn de toegangstrappen beneden de zuidkant van het plein door de Israëlische regering vooral uit archeologische overwegingen de laatste tijd zo veel mogelijk teruggewonnen zonder opvallend bezwaar van moslims, misschien omdat de regering zich daar toch niets van aantrekt. De Klaagmuur (een zijmuur van het Tempelplein zoals het was ten tijde van Herodes de Grote, dus ten tijde van Jezus) ligt vlak onder de Rotskoepel en is de plaats waar veel (orthodoxe) Joden samenkomen om te bidden, te klagen, te studeren en hun Bar mitswa-feesten te vieren. Vroeger was het door de Romeinen op straffe des doods voor Joden verboden het verwoeste tempelplein op te gaan, nu durven zij zelf er soms niet te komen uit angst het vroegere Heilige der Heiligen te betreden waar de exacte ligging niet meer van bekend is en dat in de Tenach tot verboden terrein was verklaard. Toen ik in 1968 voor het eerst in Jerusalem was, kon je na een bezoek aan de Klaagmuur nog via de oude binnenstad door een poortje het tempelplein opgaan, ook als niet-moslim. De Jordaanse wacht (waqf) liet ons o.l.v. onze (niet-orthodoxe) Joodse gids ook toe in de Omar-schrijn, niet in de Al Aksa-moskee.

Andere christenen?

De laatste tijd wordt er door steeds meer onderzoekers (zoals Ohlig en Küng) op gewezen dat de Islam ontstaan is in een Arabische samenleving waar het christendom, althans het geloof in Jezus, al eeuwen aanwezig was. Terwijl door de invloed van de apostel Paulus en zijn op Griekenland en Rome gerichte aanhangers de boodschap van Jezus een vorm had gekregen die vruchtbaar bleek te zijn in de Hellenistische wereld van Antiochië, Klein Azië, de Griekse eilanden en het Griekse vasteland en Italië, kwam -negatief beoordeeld door o.a. Ignatius van Antiochië, Irenaeüs van

De Rotskoepel van binnen

Lyon en de concilies van Nicea en Constantinopel- een meer monofysitische (Nestoriaanse) vorm van Christendom via Alexandrië en een sterk op de Joodse Jezus terug-gaande Jacobusgetrouwe vorm van Jezusgeloof via Syrië en de Kopten terecht op het Arabisch schiereiland onder de nomaden. Dat is het gebied waar later de Koran is ontstaan. Jezus was voor hen vooral een heilige profeet om

(na) te volgen dan de Messias-Christus die de Romeinse keizer zou gaan vervangen als Pantokrator. Ook voor hen was Jezus 'zoon van God' maar dan opgevat als 'knecht van God' (Abdallah). Uit deze achtergrond zou de tekst in de Rotskoepel verklaard kunnen worden, dus als een vóórmohammedaanse 'christelijke' verzoeningstekst die de in Jerusalem aanwezige religieuze richtingen recht wilde doen. Er zijn munten uit die tijd waaruit blijkt dat de Arabische vorsten zich tot aan het eind van de zevende eeuw A. D. nog als christen beschouwden. Hun 'christendom van de Rotskoepel' was dan eerder een verzet tegen de richting van de Constantijnse kerk dan een stellingname voor of tegen de Islam die nog niet ver was doorgedrongen in het Palestijnse gebied. De Syrische kalief die de koepel liet versieren met deze tekst was in die tijd niet alleen heerser over het gebied van het tegenwoordige Syrië maar ook over het cultuurgebied van het tegenwoordige Libanon, Palestina, Jordanië en delen van Irak (voor zover die niet Perzisch waren). De cultuurtaal was daar het Aramees, maar kennelijk koos hij als kalief voor het Arabisch, in elk geval niet voor Grieks of Latijn!

Een les voor ons?

Niet alleen de 'natuur' van Jezus maar daarmee samenhangend ook de verlossingsleer ('in Christus') van Paulus werd in het afgekeurde Nestorianisme, dat zich eeuwenlang wist te handhaven bij de doorvoering van de Islam, anders benaderd dan in de kring van Constantijn. Jezus en God werden er niet vereenzelvigd. En Mohammed lijkt zich meer bij déze 'christenen' - 'Jezusvolgelingen' is een betere term- aan te sluiten dan bij de Westerse Roomse en Orthodoxe katholieken. Voorafgaand aan de Islam en zelfs voorafgaand aan Nicea was er dus een Arabisch christendom (mensen van het boek), waar de Rotskoepel van getuigt en waardoor Constantijn werd gepasseerd in de oosterse landen van zijn keizerrijk. Arius en Nestorius die deze richting aanhingen, zijn veroordeeld in resp. 325 en 431 A.D. omdat ze God als God en Jezus als mens wilden blijven zien. De tegenstellingen waren toen al zo op de spits gedreven dat men de tekst van de Rotskoepel later als mohammedaans is gaan zien, maar

Oosterhuis: oecumenicus?

misschien gaat het hier om een oecumenische oproep in de taal van een 'christelijke' kalief (het Arabisch). En die oproep is dus zelfs opgenomen in de Koran!

Nu wij als moderne katholieken de dominantie van het Constantijnse Rome willen doorbreken en aansluiting zoeken bij de Joodse Jezus, kan de koepeltekst in Jerusalem ons hopelijk inspireren om dat op een waardige wijze te doen. Limburgse Laus Deo-aanhangers zouden moeten beseffen dat we via deze weg -die ook de weg is van de Jezus-verkondiging van Huub Oosterhuis c.s.- veel verder komen in het oecumenische gesprek met de Islam dan via een hameren op Constantijnse ideeën. Jerusalem, de stad van de vrede, bevat onder zijn gouden koepel een woord voor de toekomstige wereld van moslims, christenen en Joden. Als ze zich maar willen corrigeren!

9 augustus 2006

Interieur van de Rotskoepel

Literatuur:

- Hans Küng: De Islam, de toekomst van een wereldreligie, 2006
W. Dalrymple: From the Holy Mountain, 1997
H. Mulder: Geschiedenis van de Palestijnse Kerk, z.j. (Kok, Kampen)
Oleg Grabar: The Shape of the Holy: Early Islamic Jerusalem, 1997
Idem: The Umayyad Dome of the Rock in Jerusalem, in: *Ars Orientalis* 3 (1959)
B. Lewis: Het Midden-Oosten, 2000 jaar culturele en politieke geschiedenis, 2002
Markus Hattstein en Peter Delius (ed.): Islam, Art and Architecture, 2004
A. Rippin: Muslims, their religious Beliefs and Practice, 2001
K. Armstrong: Mohammed, een westerse poging tot begrip van de Islam, 1996
H. Jansen: De historische Mohammed, de Mekkaanse en Medinensische Verhalen, 2005-2006
Karl-Heinz Ohlig: Das Arabisch-Syrisches Christentum, in: "Die Dunklen Anfänge", (red. Ohlig-Puin), Univ. Saarland, 2006

Inhoud

Inleiding	1
De eerste richtingen	2
Jerusalem - de Omarkoepel	3
De achtergrond van de Rotskoepel	5
Oecumenisch?.....	6
Andere christenen?	8
Een les voor ons?	9
Literatuur:	10

